

ЛІТЕРАТУРА

1. Гасюк О. Художнє вишивання /О.Гасюк, М.Степан. – К.: Вища школа, 1982.
2. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника /С.Китова. – Черкаси, 2003.
3. Китова С. Птахи у фольклорі та вишивці середнього Подніпров'я /С.Китова. – Черкаси: Сіач, 1993.
4. Лупій Т. Семантика рушників у весільній, поховальній та поминальній обрядовості /Т. Лупій // Берегиня. – Число 3'00 (26).
5. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників /Ю.Мельничук. // Народне мистецтво. – № 3-4.– 2004.
6. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників /Ю.Мельничук // Народне мистецтво. – № 1-2.– 2005.
7. Фоменко І. Давні рушники і їх символіка /І.Фоменко // Народне мистецтво. – № 3-4.– 1999.
8. <http://www.ukrterra.com.ua>
9. <http://www.bereginya-rodu.org>.
10. <http://ukrling.narod.ru/right7.htm>.
11. <http://www.if.gov.ua>.

УДК 745. (477)

М.Й. МАРКОВИЧ

МЕТАЛЕВІ СВІТИЛЬНИКИ: ІСТОРІЯ, ТИПОЛОГІЯ, ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

В статті розглянуто історичний розвиток металевих освітлювальних приладів від невибагливих каганців до вишуканих люстр, їх художні особливості та стилістичні відмінності. Освітлювальні прилади із використанням металевих конструкцій та металевого декору поділено на типологічні групи.

Ключові слова: світильник, метал, люстри, декор.

М.И. МАРКОВИЧ

МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ СВЕТИЛЬНИКИ: ИСТОРИЯ, ТИПОЛОГИЯ, ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье рассмотрено историческое развитие металлических осветительных приборов от непритязательных ночников до изысканных люстр, их художественные особенности и стилістические отличия. Осветительные приборы с использованием металлических конструкций и металлического декора разделены на типологические группы.

Ключевые слова: светильник, металл, люстры, декор.

M.Y. MARKOVICH

METAL FIXTURES: HISTORY, TYPOLOGY, ARTISTIC FEATURES

The article reviews the historical development of metal from cheesy lighting lamps to exquisite chandeliers, their artistic expression and stylistic differences. Split lighting using metal structures and metal decoration on the typical groups.

Key words: light, metal, lamps, decor.

У всі часи освітлення було важливим показником комфорту людини, а освітлювальні прилади – знаком її суспільного становища. Саме тому світильники мали постійне місце в інтер'єрі. До них шанобливо ставилися і художньо оздоблювали. Відомі невибагливі каганці зі звичайним світловипромінюванням вогню, але й також вишукані складної форми люстри, що

свою репрезентативною досконалістю і красою декору можуть затьмарити власне джерело світла. Серед них вагоме місце займають металеві освітлювальні прилади.

У повоєнний період до вивчення освітлювальних приладів долучилися наукові працівники Музею етнографії та художнього промислу (Львів). Однак це були принагідні дослідження, пов'язані з творами з художнього металу, керамікою чи художнім деревом. Найбільший внесок у дослідження теми освітлювальних металевих приладів у Західній Україні зробили П.Жолтовський та Л.Долинський. Окремі згадки про коштовні свічники й лампади містить книга М.Петренка «Українське золотарство». Тут уміщена ілюстрація і відомості про срібний наземний свічник І.Равича.

Мета статті – визначити художні особливості мистецтва українських світильників XVI-першої половини XX століття у контексті мистецтва освітлювальних приладів Європи.

Назва «металеві світильники» є дещо умовною. В металевих освітлювальних приладах часто знаходять поєднання скло, камінь, іноді дерево, а в XX столітті й пластмаса тощо. Втім, метал надійно «оправляє» різні джерела світла, передовсім із відкритим полум'ям. Кольорові метали, а тим більше срібло й золото, надають світильникам високої вартості та особливої чарівності. Світильники з металу відзначаються найрізноманітнішим функціональним застосуванням – утилітарністю. Утилітарність для світильників має універсальну «інструментальність» [1, с. 49], тобто в даному випадку є засобом для досягнення світла. Все це разом узятє дає нам право констатувати, що типологія металевих освітлювальних приладів складає найбільший корпус типів і типологічних груп творів.

Виготовлення металевих світильників ґрунтується на різноманітній технології ковальства, ливарництва, дифування (бляхарства) і слюсарства.

Водночас можуть застосовуватись й допоміжні техніки оздоблення: гравірування, карбування, золочення тощо. Але технологічні відмінності ніяким чином не впливають на типологію, бо вони рідко існують відокремлено, а здебільшого в широкому синтезі. Через те типологія вибудовується за функціональними та конструктивними параметрами творів.

Основними типологічними групами представлені первісні освітлювальні прилади, олійні лампи, свічники, люстри та ліхтарі.

До найдавніших типів належить окуття смолоскипа (процесійна підгрупа), смолоскип – решітка та лучиво (стаціонарна підгрупа). Останній прилад служить для утримування палаючих смолистих скалок дерева.

Смолоскип процесійний, а точніше – його дерев'яний держак, переважно мав бронзове чи залізне окуття у вигляді петлі, порожнистої консолі із закрутками тощо. Найдавніше окуття смолоскипа, про що вже згадувалося, походить із стародавньої Сирії (VI ст. до н.е.) [2, с. 97]. Смолоскипи із металевим окуттям застосовувалися в Україні (військом запорізьким) так само, як і в усій середньовічній Європі.

Типологічна підгрупа стаціонарних приладів представлена підвісним типом округлої або квадратної решітки, куди накладали смолисте дерево, віск і жир. Під решіткою в декілька сантиметрів нижче привішували поличку для попелу і недопалків. (Рис. 1). Не тільки в середньовіччі, але й у нові часи для освітлювання житла широко використовували скалки, а для їх закріплення – кований прилад – лучиво різноманітних типів: лучиво-стійка із зажимами, лучиво-стійка із диском, лучиво-стійка із стільничкою, лучиво-протома, лучиво-«пташки», лучиво-«фігура», лучиво із рухомими штангами.

Особливого поширення вони набувають у середньовіччі, втім зберігаються як невибагливе джерело світла й до нашого часу. Спосіб функціонування і місце розташування свічників із свічками в інтер'єрі визначають відповідну типологічну підгрупу: процесійні, настільні, наземні та пристінні освітлювальні прилади. Типи свічників розглядаємо за кількістю свічок у конструкції того чи іншого приладу: одинарний, дубельтовий, трійця, чотирисвічник, п'ятисвічник тощо.

Виготовляють металеві свічники технікою точення, лиття, дифування і кування. Техніки виготовлення впливають на художню виразність творів, але не враховуються у типології освітлювальних приладів.

Процесійні одинарні свічники прості, у формі металевої трубки з маленькою тарілочкою для стікання рідкого воску. Вони (переважно ніжки-стопи) використовуються у церковній відправі (дияконська свічка), коли диякон вживає її під час обкурювання. Односвічник також несе служитель перед Євангелієм у часі малого входу, перед винесенням Святих дарів, перед Великим входом.

Типи дво- і трисвічників використовує архієрей під час Божественної Літургії. Двосвічник (дикіріон) символізує дві природи Господа Ісуса Христа, а трисвічник (трикіріон) – три Божі Особи [3, с. 73]. Типи літургійних свічників виготовлені за строгим канонам, у двосвічнику свічки повинні перехрещуватися, а в трійці вони ставляться в одній площині (на одному рамені) та на одному рівні.

У побуті переносними одно- і трисвічниками є водночас настільні свічники.

Типологічна підгрупа металевих настільних свічників об'єднує освітлювальні прилади, які розміщували на столах, шафках, комодах тощо й освітлювали інтер'єр у радіусі два метри. Висота їх сягала приблизно 10-30см. Тип металевого односвічника складається з ніжки-стопи, стрижня і завершення у вигляді патрона або спиці з вгнутою підставкою-тарілочкою. Звісно, таке деталювання є дуже узагальненим, тоді як насправді співвідношення і форма частин свічника іноді діставала багатий та несподіваний розвиток. Наприклад, стопа одинарного свічника могла бути круглою або багатокутною, з вигнутими чи вгнутими обрисами, одноярусною або багатоярусною, з рівними чи пелюсткоподібними краями. Так само і стояк-стрижень свічника зустрічається з різноманітними обрисами: пружиноподібний, трубчастий, ручкою-гачком, профільований випуклостями. Ковані односвічники, на відміну від токарних і дифованих творів, нагадували рослинні гілки із численними закрутками.

Двосвічники не лише майже подвоювали силу освітлення, але й давали можливість здійснити симетричні композиції освітлювальних приладів на зразок свічок, що рівновіддалені від центрального стрижня-стояка на рухомому (вверх, вниз) плечі. У XIX столітті іноді зустрічаються освітлювальні прилади з пластинчастими постатями: богиня слави тримає вінок і гірлянди, що завершується чашками для свічок, або східний мотив – фігурки юнака і дівчини з місткостями для свічок у руках. Ковані свічники цього типу характеризуються симетричним мотивом дерева життя. Гілки із закрутками істотно відрізнялися від асиметричних односвічникових структур. Трисвічники (трійці) переважно подібні до типів дерев'яних освітлювальних приладів. Вони також складаються із стопи, трона, рамен чашки (шпички) на свічку і тарілки [4, с. 112].

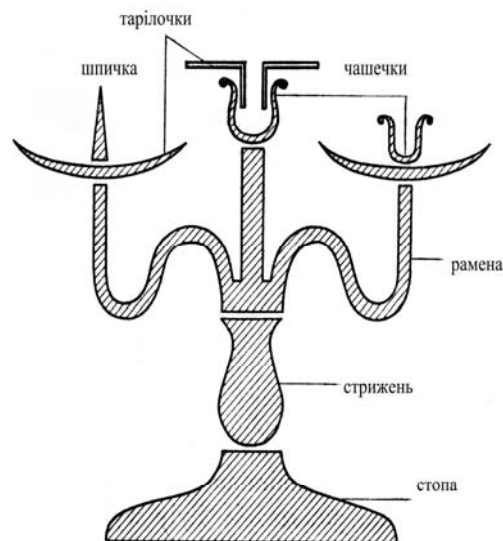

Рис. 1

Поширений був варіант настільного трисвічника, що нагадує пишну гілку з кришталевими підвісками – жирандоль.

Тип чотирисвічника має хрещате розміщення рамен відносно трона. Аналогічна структура і п'ятисвічника, при цьому додається середня (центральна) свічка, як правило вища від інших. Настільні шести- і семисвічники нагадують пишні букети квітів, особливо якщо вони виконані в стилі бароко чи рококо. Тип настільного багатосвічника (дев'ять, дванадцять свічок) так само має будову букета із розташуванням свічок у два, три яруси. Це був найпотужніший освітлювальний прилад XVIII століття.

Типологічна група наземних металевих свічників містить типи майже аналогічні з дерев'яними освітлювальними приладами: одинарний, трисвічник, п'ятисвічник, семисвічник, багатосвічник і ставник. Згадана подібність, вірогідно, є результатом наслідування деревообробниками пишних освітлювальних приладів цехових майстрів художнього металу. Наземні свічники з металу переважно застосовують для освітлення храмів, рідше палацових інтер'єрів. Так, великий одинарний свічник іноді сягав висотою до трьох метрів і засвічувався у костелах на великодні свята. Інші типи наземних свічників були висотою близько одного метра, що зручно для освітлення намісних ікон іконостасу. Наземні трисвічники, п'ятисвічники мають розміщення чашок для свічок в одній площині, а декор поєднує архітектурні та рослинні мотиви.

Семисвічник – тип вівтарного приладу, який стоїть за престолом, а по його боках дві рипіди (іноді ікони Богоматері і Спасителя). Чашки свічника також розміщені в одній площині й на одній висоті. Він є священним символом, повторенням першовоззору, що сягає старозавітної традиції, усталеної Мойсеєм.

Побутовий наземний семисвічник переважно має вигляд триярусного пірамідального деревця. Саме так виконаний професійними цеховими майстрами кований семисвічник для освітлення ганків і вестибулів у міських палацах, ратушах і сільських садибах.

Тип наземного кованого багатосвічника складається із повздовжньої металевої решітки, що тримається на двох стояках із ніжками, а десять гострих шпичаків і тарілочок для свічок закріплені в ряд на верхній перекладині. Площина решітки між з'єднувальними перекладами заповнена рослинними мотивами із листками та закрутками.

До наземних свічників належить і тип ставника. Його виготовляють технікою ливарництва або ковальства. Ковані ставники бувають з одним кругом чи кількома щораз меншими. Саме на ці круглі площини і ставлять жертвні свічки. Відзначимо, що ставники висотою вищі, ніж решітчасті багатосвічники, і сягають 120-140 см.

Окрему типологічну підгрупу складають багатодекоровані пристінні металеві свічники – бра, одинарний з рефлектором, дубельтовий із дзеркалом, трисвічник, чотирисвічник тощо. Термін «бра» походить від французького слова «bras» – у буквальному значенні «рука». А тому можна сказати, що ренесансні пристінні світильники якимось чином скидалися на руку або мали пластичний елемент у її вигляді.

Одинарний пристінний свічник був найпростіший за конструкцією, однак не менш декоративний. Застосовували переважно кований кронштейн у вигляді рослинного пагона із закрутками, до якого прилаштовували шпичак і тарілочку для свічки. Іноді кронштейн був звичайним кутником, а під ним силуетно вирізаний ангел. Одинарні свічники давали мало світла, а тому їх найчастіше підсилювали рефлекторами, виготовленими технікою карбування. Такі рефлектори склалися із лискучого вгнутого полірованого металу і рослинно-квіткового обрамлення (плоский рельєф). Вони мали розміри 30-60 см і становили невід'ємну частину облицювання стіни інтер'єру. Іноді рефлектори застосовували для двосвічкових настінних світильників, але прилади з більшою кількістю свічок поєднували дзеркалами, прикрашеними різьбленням, позолотою тощо. Ковані двосвічники і трисвічники виготовляли на основі есвидних кронштейнів, які відзначалися простотою і вишуканою декоративністю листків аканта, цвіту граната, плетива кошиків. Розташування шпичаків і тарілочок для свічок було симетричне або асиметричне, що передбачало віддалення джерела світла на певну відстань від стіни і водночас складний волютовий декор у поєднанні з листками та квітами.

У XVIII столітті з'являється настінний свічник на три, чотири свічки типу «ампліка». Його назва, очевидно, походить від латинського слова «appliance» – прикладаю, що може свідчити про синтетичність таких творів. Апліки насправді відзначалися нагромадженням складних, іноді несподіваних елементів: вазони, герми, обеліски, від яких відгалужуються відростки з рожками або чашечками для свічок. Найчастіше основа апліки має вигляд півпостаті, пілястра або складок драперії.

Типологічна група «люстра» (так називали світильники із кришталевими прикрасами, які виникли у Франції у XVII столітті) об'єднує всі типи підвісних до стелі освітлювальних приладів. За способом кріплення їх поділяють на дві підгрупи: люстри, що висять на ланцюгах, і люстри, підвішені на стрижні. Такі конструктивні відмінності надають освітлювальним приладам, з одного боку, повітряноякої легкості, з іншого – корпусної строгості. Люстри, котрі висять на ланцюгах, мають короноподібну форму і поділяються на типи: одноярусний, триярусний, з підвісками, з ліхтарями. Одноярусний тип – найпростіший, налічує шість та вісім свічок. У його основу покладено колесо-хорос або округлу циліндричну пуклю зі стрижнями, так звана «фламандська люстра». У XVIII столітті виникає розкішний тип триярусної люстри для храмів і парадних залів. Згодом він набуває надмірної пишноти завдяки застосуванню олова, фаянсу, фарфору та підвісним прикрасам із кристалю. У XIX столітті все частіше з'являється тип люстри-свічника у поєднанні із ліхтарем. У 80-х роках XIX ст. таке поєднання було оправдане новим джерелом світла – газом.

Типологічна підгрупа висячих на стрижні корпусних люстр відзначалася скромністю форм та оздоблення. Особливо це стосується одноярусного типу, що містить шість, вісім чашок.

Окремо в типології люстр стоїть напівлюстра. Її чіпляли майже впритул до дзеркальної стіни, отримуючи таким чином повне дзеркальне зображення [5, с. 78].

Ліхтарі – типологічна група освітлювальних приладів, які складаються з однієї чи кількох свічок та захисної коробки, виготовленої з бляхи і скла. Захист джерела світла був необхідний від протягів, оскільки ліхтарі прилаштовували у вестибулях, у сінях, на ганках тощо. Розрізняють ліхтарі стаціонарні, висячі, призматичні чи циліндричної форми (типів). Процесійні ліхтарі виготовляють з держакон або ручкою переважно у вигляді багатогранної призми. З кінця XVIII століття ліхтарі поєднують у конструкцію люстр. Наприклад, люстра з ліхтарями в Останкінському театрі (Росія).

До типології освітлювальних приладів не вносимо інструментів для обслуговування світильників різних систем, зокрема гноторізні ножиці, гасильники, ковпачки для загашування свічок і кресала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петренко М.З. Українське золотарство /М.Петренко. – К.: Наукова думка, 1970. – 198 с.
2. Державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР: Альбом. – К.: Мистецтво, 1976.
3. Hołubec I. Historia Lampy /I.Hołubec. – S. 8.
4. Benesh L.V. Das Beleuchtungsweson vom Mittelalter dis zur Mitte des 19 jahrundert /L.V. Benesh. – Tafel 1, 2.
5. Hołubec I. Historia Lampy /I. Hołubec. – S. 10.
6. Стара Д. Осветительные приборы /Д.Стара. – 336 с.
7. Черемиський П. Основні поняття літургіки /П.Черемиський. – Львів, 1997. – С. 20.
8. Grabowski M. Dawne złotnictwo Technika i terminologia /M.Grabowski. – Warszawa, 1980. – S. 124.
9. Grabowski M. Dawne złotnictwo: technika i terminologia /M.Grabowski. – S. 125.
10. Стара Д. Осветительные приборы /Д.Стара. – С. 338.